

ՀԻՆ ՀԱԻԱՏՔ

ԳԼ. Զ. — ՇԱՀԱՊԵՏՔ ՊԱՅՔ ԵՒ ՊԱՐԻԿՔ ՅՈՒՇԿԱՊԱՐԻԿ
ԵՒ ՃԻԻԱՂ

(Տես յ'էջ 385)

էս կամ երբեմն անասնակերպ
երբեմն մարդակերպ հրէշից մէկ
գլխաւորքն այլ ի հաւատս Հայոց՝
էին Շահապետը վայրաց. իբրեւ պահա-
պանք կամ բնակողք երկրի այլեւայլ
դրից, անտառաց, ձորոց, լեռանց և անապատ
տեղեաց, այլ և գերեզմանաց. եւս և Վիշա-
պաքաղից նման՝ ագարակաց և արտորէից
մօտեցողք, բայց ոչ գիտեմ՝ ըստ իրենց ա-
նուան՝ անոնց աւելի շահ տային թէ փաս-
և ըստ այսմ՝ ոչ շահից պետ իմանալի են այլ
Շահապ (իշխող, հոգցող). մանաւանդ որ շատ
հեղ օձակերպ համարուին, և գոխոց տիրողքն
այլ Շահապետ կոչուին: Մեր երկրի վրայ՝
թուի թէ այս Շահապետքն երբեմն կ'երեւէին
« հեծեալք իբրեւ զմարդիկ », ըստ Էջմկայ,
և վայրենի անասնոց ետեւէ կ'ինկնային՝ բըռ-
նելու զանոնք, նա եւ որսորդական ճարտա-
բութեամբ և գործեօք: Նախայիշեալ հրէշից
նման՝ մինչեւ հիմայ՝ կ'ըստի յոմանց՝ թէ
գտուին հաւատացողք Շահապետաց, Շոռազ
կոչելով, և կարծեն թէ վարուցանի և բերոց
խնամողք են, և տարին անգամ մի ի գար-
նան կ'երեւին մարդկան:

Թերեւս այս անունէն փոխուած է և

Շուռոն, որ շատ տեղ հիմայ լսուի, և ա-
ւելի փաստկար համարուի. մարտ ամսոյ նախ-
ընթաց օրն մշակք՝ լաշի ծառոյ ճիւղերով,
կաշիով, փայտով՝ իրենց տան և զմերուն
պատերը կու զարնեն, « Շուռոն ի զուրս,
Մարտն ի ներս », կանչելով, և այս գործս
Շոռոտահան կոչեն. նա եւ տղայքը վախցը-
նելու համար կու սպառնան Շուռոն կանչե-
լու. ինչպէս ուրիշ ազգաց մէջ այլ կայ այս-
պիսի կարծեալ էակներով վախցընել կամ վախ-
նալ: — Այս անուանց մօտ է և Շուտիկ,
զոր կարծեն ոմանք Գրողի պէս բան մի, ոչ
այնքան ահաւոր. բայց ըստ բժշկարանաց՝ առ-
բաժամ Մահ նշանակէ. « Թէ անկանի Շա-
» տիկ ի տեղ մի, որ է մահն, գրեն, և
» զու անկ պատահիս. ի մէջն մնաս », և
այլն, աւագ թիրեաքով դեղ պատուիրէ:

Այս իշխեալ հրէշ էակներէն աւելի նշա-
նաւոր և ծանօթ եղած են մեր հեթանոս
հարց՝ Պայք և Պարիք, (Այլ ըստ հին
Պարսից, Կայ ըստ նորոց), և իրենց սե-
փականք, թէ և օտար ազգաց նմանեաց հետ
նոյն համարուած, կամ անոնց անուանց տեղ՝
ասոնք դուած: — Պայք՝ մարդակերպ գուշա-
կուին, ինչպէս կ'իմացընէ Էջմիկ, թէ « զՊայն

» մարդկանէ ելեալ ասնն », բայց կարծեմ ոչ անկառն և յանասնոց մասանց, թերեւս և Նոխագոտոսնք կամ Մարդաքաղաք իրրեւ Վփան (Pan) և Վփատիս (Satyres) Յունաց, և Վփանոս Faunes) և Սիլվանոս (Sylvanus) Լատինաց, անտառաբնակ և լեռնաբնակս : Ի թարգմանութեան ինչ գրուած կայ և վարդապետ Քաղեայ, որ յիշեցընէ այդ յոյն և լատին Մարդաքաղ կոչուելիքն, զի մարդոյ մարմին ունէին, բայց այծու սրունք և եղջիւր. որով՝ կրնայ մեր բառն այլ Մարդապայ կարգացուիլ . բայց հնդկաբնակ ազգային մի կ'ըսէր, թէ Հնդկաց ձայնարկութեան բառ մի է վարտապայ կանչելն, չգիտեմ ի՞նչ նշանակութեամբ :

Պարիկը՝ թուին իգական Պայք, և ըստ անուանն՝ պարողք և պարայածիկը, բնութեան գեղեցիկ տեղեաց մէջ. մանաւանդ յատուկ տեսակն Յուշկապարիկը, որ աւելի յաճախ յիշուին, և ըստ բարդեայ յռչիկ բառին՝ կարծեցընեն հանգարա և նազելով պարող, անշուշտ ոչ հեռի ի Յաւերճարարանց . բայց գրուած կայ նաեւ Վշկապարի. և ի Ս. Գիրս Համբարուաց և ամայի վայրուց Հրէշից հետ յիշուին. ինչպէս, յԵսայի (ԺԳ, 21—22. Լգ. 14—4). « Անդ (ի Բաբելոն) հանգիցեն Համբարուք. . և Յուշկապարիկք բնակեցեն ի նմա » . — « Եղիցի բնակութիւն Համբարուց » հանգիստ և Զայլամանց. և պատահեցեն զեւք » Յուշկապարկաց, և տայցեն ձայն միմեանց : « Անդ հանգիցեն Յուշկապարիկք, զի գտին » իւրեանց հանգիստ »¹. Զայս յիշելով և Եզնիկ՝ գրէ . Ս. « Գորց՝ ըստ մարդկան կարծեացն եկեալ՝ առ ի նշանակելոյ զաստու » կուծիւն աւերածին աշխարհին, Յուշկապարկաց ասնն բնակել յաւերակս, զոր » յոյն լեզու իշացուս ասէ » : Զնոյն վկայէ և վահրամ վ. « Ի Յլոյ և յիշոյ զՅուշկապարիկն », ասեն, և թէ անուանին լոկ ի մէջ մարդկան, և ոչ են » : — Ըստ ձայնի

հայ անուանն մտարերելով գրած է մէկն . « Գարշապարտ Յուշկապարաց կանգնելոյ ան » զամ կարօսի » . Թուի՝ թէ Յուշկապարիկ նման իսկ չեմ կարող թեթեւ մի գարշապարտ շարժել, կ'ուզէ բռնել . իսկ անոր ամայի տեղ բնակութեանն համար՝ զուսան մի երգէ .

« Յերերդ ես հասեր՝ հոգեմարի պէս . —

Մէն ես մէնիկ Յուշկապարի պէս » : Թիկուրանցի մեծ և սրբազան գուսանն այլ՝ նոր յատկութիւն մի տայ ասոր, յիշելով նմանեաց հետ .

« Արալէզ և Եղջերուքաղն, Յուշկապարի պղնձաբերան,

Ոմանք ասեն է և չէ, ոչ գիտեն թէ կան կամ չկան » :

Երվայի Հրէշից փոխան այլ Յուշկապարիկ բուռած է երբեմն, որով կրնան ըլլալ և Դասերք ծովու (տես եր. 147). — Փիլոնի գրող մեկնիչն՝ Պարիկաց երգը, որ են Syrenes, այսպէս բացատրէ . « Յուշկապարիկն է, որ մինչեւ ի պորտն կ'նոջ պատկեր է, և ան » հնարին քաղցր ձայն ունի, և պատրէ ըլլալուն » : Ուրիշ մի գրէ . « Յուշկապարիկ՝ Համբարու է . կէս անձինն կ'նոջ է և կէսն » թռչնոց, և յոյժ քաղցրաձայն է, և ի » ծովու բնակէ . ոմանք ասեն՝ հաւ է քաղցրաձայն անապատառէր, կամ զեւ մարդատիկ . ոմանք Յուշկապար, պորտի վերն մարդոյ է, անդի վայրն՝ իշոյ » : Եպիփանոս բարոյախօսն այլ կ'ըսէ, « վասն » Յուշկապարկաց, թէ մահաբերք են, և ի » ծովու են, և երգեն երգա քաղցրաձայնա, » և կերպարանք նոցա, և այլն : Նոյնպէս » և իշացուին, մի կողմէն արու մարդոյ է, » և վայր կողմէն իշոյ » : — Այս ամենէն յայտնուի՝ որ Հայոց ծանօթ և բնիկ էր Յուշկապարն, և եթէ օտար լեզուաց մէջ քիչ շատ նման ճիւղի մի հանդիպէին՝ իրենց ծանօթիւն անուամբ կոչէին :

Այս եւրքի բառով՝ ձիւաղ որ և ձիւեղիկ, իբրեւ բնականորակ անուամբ՝ կրնամք կոչել բոլոր վերայիշեալ հրէշները, որ առմական խօսից մէջ՝ այլ բնոյ այլոյ խառնակ այլանոցակ կենդանի կամ երեւոյթ նշանակէ, նա եւ ոգեղէն էակ մի, զոր թողամք յիշել նմա.

¹ Ասոնց տեղ յոյն բնագիրն իշացու կ'ըսէ, Ο'νοχένταρον. Լատինն այլ այսպէս, կամ Սափա կամ Սիբեն եւ կամ Lamia, որ կրնայ Մարդապայ կոչուիլ, Loup-garon ըստ Փառնկաց :

նեաց հետ. բայց մարմնաւոր ճիւղ ըլլալ կամ կարծուիր այլ վկայութի մարգարեութեան Երեմիայ «Ճիւղադ բնակեցեան ի կըզ» զհսն. և բնակեցեան ի նմա դստերը Համ. բարեաց» ասոնց տեղ յոյն կ'ըէ Առ աշօք երեւթը (Ίνδάλματτα), և գտները Սիրենայց (Θυγατέρες Σειρήνων) 1. Լատին թարգմանութիւնն վիշազ, Զայլամն և թղակեր փաւնոցը: — Միայնէլ եպիսկոպոս Միծնունեաց, թ. դարու հեղինակ՝ ծովային հրէշ այլ երեւցնէ զՃիւղադ, ըսելով (ի ճառի Խաչին), «Ծով» աշխարհիս՝ յորում որդացեալ գազանք մե. ծամծծը և մանուշը, ճեւեղիք և այլք, ընդ Այս չարութեան»:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

Ո Պ Ի Ք

Ա. ԲԱՋԲ. ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՔ. ՈՒՐՀԻՔ. — Բ. ԲԱՐԻ ՈՒՐԻՔ (ՀՐԵՇՏԱԿ. ՄԵՋՆԷ ԱՂԷՄԵՆԻ. Ա. ՂԷԿ ՄՄՆՈՒԿ. ՅԱՆԵՐԺԱՀԱՐԱՍՈՒՆՔ).

Հրէք և ճիւղադ՝ որչափ այլ կրօնական զգացում մ'ազդած են սնահաւատից, միշտ վայրենի և անասնական ճանչցուած են, կամ կէս անբան կէս բանական. ասոնցմէ վեր էակներ այլ յիշուին ամեն ազգաց հին կրօնից մէջ, իբրեւ բանական և հոգեղէն, շատերն պարզ ոգի, ոմանք նա եւ մարմնաւոր. և ըստ սոփոական տկարամտութեան հեթանոսաց՝ շատերն չար քան թէ բարի ոգիք, սրբ ըստ քրիստոնէական մտաց կրօնան յերկուս ծանօթ տեսակ վերաբերիլ, ի Հրեշտակն և ի Դեւս, որք իբրեւ Աստուծոյ կամ աստուածոց և մարդկան միջնորդք և պաշտօնեայք են, և գէթ ոմանք նա եւ աստուածագանք կամ մերձաւորք աստուածոց, Կան եւս որոց չարն ու բարին զփոխարէ որոշել, միջակք ինչ երեւին. այսպիսի կարծեմ ըզՔաջն Հայոց և զՎերտականս, և գասոնք նախ յիշեմք:

1. Habitabant Dracones cum Faunis ficariis, et Struthionibus. Իսկ նոր թարգմանութիւնք յերայեցի բնագրէն՝ կ'ըսեն, վայրի գազանք աստպատի եւ կղզեաց, եւ Բու:

Հայոց սեփական զլիաւոր կրօնական էակաց մէկն է Քաջն, որ սոփոաբար յոյնակի ըստի, Քաջք. և զօրութիւնն յարմարի Արաբաց ճիւղ կամ Չիւղ կոչածին, որոյ նըման են և անուամբ իսկ՝ Լատինաց և նորոց Genius, Génie, Ոգիք, իբրեւ յատկացեալ հոգեղէն բնութեան տեղեաց և էից, նա եւ մարդկան, նման իմն մեր Պահապան հրեշտակաց. որք առ արեւմտեայս՝ բարերար ոգիք երեւին, իսկ առ մերայինս և արեւելեայս՝ աւելի անաշատ կամ պատժող, թէ և ոչ չար. ինչպէս վկայէ մեր մեծ փիլիսոփայն Դաւիթ. «Քաջ՝ է ոգի բացարձակ ի հոգեղէն մարմնոյ (այսինքն անմարմին), ըստ ինքեան գոլով բարի»։ Մեր հայ բառին պարզ իմաստն յայտ է որ զօրաւոր՝ կարին նշանակէ, և ըստ այսմ է և զործ Քաջաց, իբրեւ պաշտօնեայք արդարութեան և պատուասից, որով և աւելի անարկու եւ զած քան զգուելի: Ծանօթ է ամենայն ազգայնոց իրենց Արտաւազդ Թագաւորին պատահարն, զոր անիծեց իր հայրն (Արտաշէս), որ Քաջերն բռնեն զնա և տանին Մասեաց խաւար խողոններուն մէջ կապեն ու պահեն, մեր հին վիպականից երգերէն և ի պատմը չաց առած՝ տօնական Յայրմատարաց գրածն շատ անցամ յիշուած է, (Նաւասարդի յիշատակաւ), և մենք այլ ակնարկեցինք (յերես 99) ըստ կարծեաց մեր հեթանոս հարց. Արտաւազդայ հաւատարիմ որսական երկու Շուրք անոր շղթաները լզելով մաշեցընէին, այնպէս որ տարւոյն վերջի օրը մօզի մի հաստութեան հասներ, զոր փրցընելով՝ պիտի ելնէր նա և զաշխարհ տակն ու վրայ ընէր, աւերէր. բայց զորոնաց կոտորէ և ուրիշ յիւրեց զարնուածքի ձայնէն՝ շղթաներն իսկոյն կու հաստընային, և կապեալն զեռ մնայր ինչպէս էր: Զայս ի մերոց յիշէ նախ Եղիշիկ², և Քաջաց տեղ Դեւ կ'անուանէ. իսկ խորեանացի և այլք աւելի պատմական

2. «Մօրորութիւն Հայոց խաբեաց զգիւցաւ պաշտս Հայոց, եթէ զոմն Արտաւազդ անուն» արգիլեալ իցէ Դիւաց, որ ցայժմ կենդանի կայ, եւ նա ելանելոց է եւ ունելոց զաշխարհս. եւ ի սնոտի յոյս կապեալ կան անհաւատք»:

ոճով և Բաջ կոչելով: — Քիչ առաջ քան
զԱրտաւազի՝ Հայք բռնաւոր թագաւոր մ'ու-
նէին, (Երուանդ, որոյ անուն Օձ կամ վիշապ
նշանակէ). զսա այլ՝ կ'ըսեն՝ բռնեցին Քաջը
և քչեցին « ի գետս և ի մնայլս » . Թո՛ի թէ
իրենց Քաջը այլ այնպիսի տեղերում թա-
փառէին, և հաւանօրէն իրենց յիշատակաւ
կոչուած են քանի մի աշխարհազրական ա-
նուանք. ինչպէս ՔաջաՎազ դաշտ, Քաջա-
բորզ գետը Վանանդայ, Քաջուհիք, Քաջա-
քար լեռն ի կողմանս Խաղտեաց, որոյ հա-
մար ինչուան հիմայ մօտաբնակքն այսպէս
վկայեն: — Գր. Տաթեւացի յատկապէս
Քարանց տիրող գրէ զՔաջս, « Որք ի վէմն
իշխեն՝ Քաջը կոչեցան » : Սիրերգակ գու-
սան մ'այլ իր շատ երգեցողութեանն վրայ
պարծելով՝ կ'ըսէ.

« Հանչաք ես հայրէն (երգ) ասի՝
Որ զՔաջերն ի քարն ուտցի » :

Այս մեր շատերգ գուսանէն առաջ այլ Քաջը
գիտէին երգել. ինչպէս վկայէ Հեթում թա-
գաւոր կամ իր բերնէն հարցընող և պատառ-
խանողն Վահրամ Վ. զիւաց կարգէն գրելով
զանոնք. « Ընդէ՛ր ոմանք ի նոցանէ.. երգս
և եղանակս երգեն, որք և բազումք զձայնն
» լուեալ են: և Քաջ (աս) են զնոսա մար-
» զիկ » : Վահրամ հասարակօրէն անոնց ան-
մարմին բլլալը « և զամենայն ինչ առ ե-
» թեւոյթս առնեն », ըսելով՝ ուրիշ քաջու-
թիւնին այլ յիշէ. « Ապա զիմորդ է որ զի
» բազումք ասեն, թէ Քաջը զպատերազ-
» մաւնս մղեն, և զորս երէոց որսան, և
» զարմատիս կալոցն կրեն, և զգինիս հնձա-
» նաց առնուն, և վիշապք զտոմմականս ան-
» զեւցն ծծեն », և այլն: Այս խօսքերս
Քաջերն այլ Շահապետաց և վիշապաբաղից
նմանընեն. վարդապետն յանդիմանէ զայս
ըսողները, և քրիստոնեայ և խելացի կաշելու
անարժան համարի և կնքէ, « Ոչ Քաջ լեալ
է, և ոչ վիշապ.. որ ինչ յերկրի մեծ լի-
» նի՝ վիշապ ասեն.. որպէս մարդ մեծ՝ անձ.
» նեայ և յաղթանդամ ասի. և թէ ուղիղ է
» զոր ասեն՝ ցորեն և գինի առեալ զիւացն,
» սակայն ոչ ուտեն և ոչ ըմպեն, և ոչ ի
» տեղոյն շարժեն զիրան, այլ երևոյթ իմն

» տան » : — Իսկ ընդէ՛ր որ ապա ասեն
» տեսեալ ոմանց Քաջաց և վիշապաց տաճարս
» ի Լեւորին բարձունս և բնակութիւնս, ուր
» և զԱղեքսանդր կապեալ ունին ի Հոռոմ, և
» զԱրտաւազի Հայոց թագաւոր ի Մասիս,
» և զԵրուանդ ի գետս և ի մնայլս.. Մո-
» լորութիւնն զիւաց խաբեաց զկուսապետսն
» Հայոց ի ձեռն քրմացն, որք ասէին թէ
» զԱրտաւազի ոմն վիշապք արգելեալ են
» կենդանի՝ ի Մասիս լեռուն.. և ոմն մի
» յանմուտց՝ որ ունէր զիշխանութիւն Հայոց,
» զարհուրեալ հարցանէր զղլումն ? զիւացն և
» զկախարդսն, թէ ե՛րբ լինի Արտաւազայ
» ելանել ի կապանացն. և նոքա ասացեալ,
» թէ ոչ կամիս զելանելն նորա ի կապա-
» նացն, հրաման տուր ընդ ամենայն աշ-
» խարհս՝ զարքնացն, որ ի Նաւասարդի օրն
» ամենայն զարբին կուսաւան գորէ ի վերայ
» Սալի իւրոյ. և երկաթքն Արտաւազայ
» անդրէն հաստատին, զնոյն հրաման կա-
» տարեն այժմ: Ամենայն զարբին ի հա-
» ւասարդոյ կուսաւան զտալն հարկանէ : ..
» Նոյնպէս և ինքեանք Գիւգն՝ ջրբիւն և էջը
» երկեալ ի կալ, կրել զցորեան և զգինի
» և արագ արագ վազս առնեն երեսութիւն
» ի դաշտի, իրր թէ որսան. որ և սուտք
» ամենեքեան » : — Ուրիշ յիշատակ մ'այլ
կ'ընէ Քաջաց՝ այս վարդապետս, յորում քա-
ջութիւնն աւելի կախարդաց պատշաճի, որոց
համար կ'ըսեն եղեր այն ժամանակի զիւրա-
հաւասք, մանաւանդ թիւրահաւասք, թէ
» Հեծեալ ի կարաս՝ երթան ի ճանապարհ
» հեռի, և ի վերայ ջրոց քայլեալ վաղիւա-
» զակի յօտար աշխարհ ելանեն, Քաջաց
» սեղանս դնեն, և ի նոցանէ բանս չսեն
» և առնեն » : — Յետին զոյոցն հաստատե-
լիցնկայ և ուրիշներու բաժնս այլ, թէ շատ
հեղ Քաջը և զեւք նոյնանիչք են, և զուցէ
յառաջ քան զգեւ անուն՝ հին Հայք միայն
Քաջ գիտէին. զարձեալ և կախարդութեամբ
լուած և յայտնուած բաներն՝ Քաջաց ներ-
գործութեամբ համարուէին: Ըստ այսմ՝ վրաց
պատմիչն կ'ըսէ մեր վերոյիշեալ Երուանդ
թագաւորին համար, թէ նա շինեց իրենց
« Ծունգայ քաղաքն (մօտ, Ախալքաղաք, և)
բնակեցուցանէ ի նմա մարդ զիւրախս, և

» կոչէ զայն «Քաջատուն» . ուրեմն Քաջք էին և պատգամախօսք, և այն տեղիքն այլ պատգամատունք՝ :

Այս ամենայն ճարտարութեանց հետ երբեմն և չարածնիկ պիտի նման՝ մարդկանց վրայ փաստակար ազդեցութիւն կ'ընէին, ցնորեցընէին, լլկէին, քաջբլշէին, ծծեւէին . միով բանիւ դիւահար կ'ընէին, և այսպիսիքս Քաջակալ, Քաջերէն բռնուած, կ'անուանէին նա եւ ի քրիստոնէական դարս, ինչպէս նշանակեն՝ Անտոնազիբք, անշուշտ հեթանոսական մնացեալ աւանդութեամբ : Այսպիսիները յարմար է և Քաջառնակ կոչել, այսինքն Քաջ կամ պեւ ունող . ինչպէս կ'երգէ արեքցու թեան զէմ՝ զրող մի .

« Ոնց իւրմեցին՝ նայ հարեցան :
Չէտ կատղած ուշտ փրփրեցան .
Չակոսանին կու կըրճուեն ,
Չէտ Քաջառնակ յիրար դիպան » :

ՌԻՐՈՒԱԿԱՆՔ . — Այս անուամբ էական կամ ոգւոց ինչ համարուիլ՝ դժուար թուի իմանալ, թէ բառին պէսպէս և անհաստատ իմաստից համար, և թէ Քաջաց պէս որոշ դադափար մի մեզ աւանդուած չըլլալուն համար . շատ հեղ հիմայ այլ զործածուի այս բառս, ընդհանրապէս իբրեւ երեակայական, առ երեւոյթ, ցնորական, երազական բան մի . կամ բանի մի մոտաւոր առաջին անկատար կերպարանքը կամ տարբերը, կամ՝ ինչպէս հիմայ այլ կ'ըսուի՝ իբրեւ Նախագիծը : Մեր քննելիքն այս չէ, այլ կրօնականն .

1. Այսպիսի տեղեաց պատգամախօսներն կամ հարցուկէ՝ Քաջաց գիտառնք կամ գիտնականք կոչէ երազական գիւրքն է բայց զարմանք է որ Քաջքն այլ երազատես եւ Գիտնականի կարօտ ցուցնէ, երբ կ'ըսէ (գլ. ծգ) . « Ասեն, թէ Քաջք երազ տեսան՝ որ յերկնից օձ զայրնայ ի մօտ ի Քաջանց գիտունքն գնացին . եւ այլ տեսան՝ որ աղուէս զայր յերկնից . . . եւեւ զընացին հարցանել Քաջանց գիտնականացն, թէ այս ինչ և և ասաց Քաջանց գիտնականն, թէ այն տարին որ օձ երեկ պարոնայք անիրաւացան . . . այն տարին որ աղուէս երեկ՝ հիլլաթէ որ մարդիք շատացան, եւ ի վերայ մէկմէկի զուր առնէ » :

որ ըստ քրիստոնէական դատման՝ դիւցազնական բան կամ անձ նշանակէր . և ըստ այսմ թուլմա Արքունի Ներքովթայ համար կ'ըսէ, « քան զառաջինն Ուրուականաց լինել » . ուրիշ տեղ այլ՝ « առաջնոցն ուրուականք » . բայց շատ հեղ ոչ այնքան մարմնաւոր էակ կամ հակայ կամ դիւցազն կ'իմացուի, որքան անձին կամ էակին անմարմին պատկերն, նման իմն հին Պարսից և արեւելեայց ֆեարոհերի, որ աստուծոց, դիւցազանց և թազաւորաց ոգւոյն նախատիպ իմն էր կամ պահպանն . և եթէ այս բառին հետ յարենչութիւն չունի՝ հարկ է որ արմատն ըլլայ Ռարո, ինչպէս մեր մէկ զանձնասացն այլ գրէ . « Հեթանոսք յարգին — ի ձեռն Ուրուին » . Ազաթանգեղոսի մէջ այլ գրուած է հեթանոսական պաշտամանց զէմ՝ Ռարոսապաշտ թերութիւնք անզգամութեանց : Ուրեմն Ուրու առ նախնիս մեր կամ աստուածային էակ մի էր . կամ այնպիսի երեւոյթ մի առ մարդիկ, մանաւանդ յերազի, որոյ և անուան (բառին) մերձաւոր է, և կայ այլ գրուած Նեստորի համար ի կանոնագիրս, Ռարոսազեալ, ի սասանայէ, իբրեւ ցնորեալ կամ զրդեալ, վասն զի հին բառգիրք այլ զօրոսանչ մեկնէ այս բառը :

Հաւանական թուի ինձ թէ Ուրուն Հայկազանց կիսաստուածեան արու էակ էր, իսկ էգն կոչուէր Ռարոն կամ Ռահի, որ սոսկ զըրուած չեմ յիշեր ի գիրս, բայց բարդութիւնքն ծանօթ են ամենուն . Աստուածունի, իսկունի, սրբունի, թազունի, և այլն . յաստիկ անուամբք այլ ազնուաց քոյրերն և զտեղեք նշանակելով, (Ջարունի, Աւագունի, Սմատունի, և այլն) . նման Գռնիտ բառի, որ ոչ միայն Պարսից այլ և զերմանական լեզուօք զուստր նշանակէ : — Կարծեմ թէ և Ուրհիէ ծագած է Օրիորդ, ազնուական կամ արքայազն զուստր, որ ի հին ձեռագիրս զգուի և Ռարո, որպէս կոչի խորովիղուստն քոյր մեծին Տրդատայ (իբրեւ—Mademoiselle արքունեաց փոանկաց) : — Այս բարդեալ Ուրհեաց մէջ ամենէն նշանականն և սեփական լեզուիս, որոյ հաւասար՝ կարծեմ չունին օտարք է իսկոռնին, արժանաւայել ժեծ գիցուելոյ մի . այլ գերազանցօրէն եւս հիմայ

առ մեզ պատշաճեալ ամենաբաժանաւոր ան-
ձին, Աստուածածին Կուսին: — Արդեօք՝
ինչպէս իմաստիւ մէկ է կամ մօտ, իրօք այլ
նոյն անունն է արաբական Հիարիս կամ
Հոարի կամ Հոար, որ է Յաւերժահարսն ա-
րեւելեայց, (քսա թուրքաց Հիարիս գրչաւոյ):
— Ըստ իմաստին՝ Ուրուականը մօտ են
լատինաց և Էտրուսաց Manes, Larves,
Le mures անուանելոց, որք են մեռելոց
ողիք երեւեալք յերազի, կամ պահպանը
յատուկ ընտանեաց, և այլն:

Ուրի անուան իմաստէն հեռու չէ և
Անոյշ, որ և նմանապէս բարբոսած է կը-

րօնական և աղնական անուանց համար, ինչ-
պէս Իիցանոյշ, Քրմանոյշ, և յատուկ ան-
ձանց Խոսրովանոյշ, Սահականոյշ, և այլն:
Մոզուց կրօնից մէջ այլ Աստուծոյ նուիրեալ
անուաց մէկն էր Անուշակ. անհաւան չէ որ
Հայք այլ այդպիսի դիցունի մի ունեցած ըլ-
լան. մանաւանդ որ Անոյշ կոչուէր և իրենց
երանական տեղին կամ արքայութիւնն, որ
յետոյ պիտի յիշուի: — Թողումք հետեւըն-
նել օտար լեզուաց Ուրուանման աստուածային
անունները, ինչպէս Uruus Արամազդն Յու-
նաց, Horus Բաքոսն, Հոր Եգիպտացոց, և
այլն:

ԱՐԵՒԵԼԱԳԵՏՔ ՅԵՒՐՈՊԱ

(Տես յէջ 391)

Աինչ Պատկանեան ետեւէ էր Պե-
տրպուրգի մէջ հայկական ուսմանց
այնպիսի դիրք մը տալ որ պատշաճա-
կանն էր ուսումնական աշխարհի մէջ,
ուրիշ ոչինչ նուազ նշանաւոր անձ մ'ալ
նոյն վախճանաւ կ'աշխատէր ի Մոսկուա.
Մկրտիչ Յովսէփեան էմին, որ ծնած է ի
1813 ի նորն Զուղա, Ասպահանի արուարձա-
նաց միոյն մէջ, իննամեայ հասակին հայրն
տարաւ զնա ի Հնդկիս, ու Կալկաթայի Մարդա-
սիրական դպրոցը դրաւ, ուր կեցաւ մինչ ի
վեցստասն ամ հասակին: 1829 թուին շուե-
տացի նաւով մը անցաւ ի Սաղոյմ և անտի ի
Մոսկուա, Լազարեան ուսումնարանին մէջ ու-
սումն առաջ տանելու համար, և ուստի չբաժ-
նուեցաւ մինչև ի մահ: Հոն եռանդեամբ պա-
րապեցաւ լեզուաց ուսման, ի մէջ որոց պարս-
կերէնի և անգղիերէնի և զրականութեան: Ժա-
մանակէ մը ետքը ուսուցիչ ու նաև վարիչ ե-
ղաւ ուսումնարանին, ինչպէս նաև Վլադիմիր
գիմնազիոնին: Մեծ Զանք ունեցաւ հայ գրա-
կանութիւնը ծանօթացընել ուսու և եւրո-

պացի գիտնոց, ի նմին ժամանակի չղադե-
լով քննադատութեամբ հրատարակել հայ մա-
տենագրաց բնագիրքը: Առաջին գրաւոր վա-
տակն եղաւ Թարգմանութիւն մը ի հայ Վիլ-
մէնի միջին դարուց մատենագրութեան պատ-
մութեանը որ հրատարակուեցաւ ի 1836.
ուստի և սոյն պատճառաւ բարեկամք և վրան
զարմացողք իր ուսումնական կենաց յիսնե-
րեակը աօնեցին ի 1886 ի 16 ապրիլի:
Ուսուցիչն Գր. Խալաթեանց՝ իրեն յաջորդն
ի Լազարեան ուսումնարանի, հատորի մը մէջ
հաւաքեց բազմաթիւ նամակներ և հետագիրք
որ այս առթիւ ուղղուեցան մեծանուն զոր-
ծակցին: Գիրքս շարադրուած է ի ռուս բար-
բառ, և խորագիրն ունի. « Յիսներեակ ման-
կավարժական գործունէութեան Մ. Յ. է-
մինեան. Մոսկուա, 1887 »: Բայց այս հան-
դիսէն գրեթէ վեց տարի յառաջ դրաւ որ աշ-
խատանքը զադրած էր էմին. վասն զի 1881
ին ի Տփղիս գումարուած հնախօսական ժո-
ղովոյն ներկայ գտնուելէն ետքը՝ կաթուա-
ծահար եղաւ, ու երկար և ցաւաղին հիւան-